

Het getemperde kapitalisme van Romano Prodi

AART HEERING

Correspondent voor de VNU-dagbladen in Rome

Kapitalist zijn we tegenwoordig allemaal, maar moeten we kiezen voor het Angelsaksische liberalisme of voor een sociale markteconomie naar Duits model? Voor Romano Prodi is het antwoord duidelijk. De

premier van Italië's eerste overwegend progressieve kabinet kiest voor het Duitse voorbeeld. Niet alleen voor het economisch en sociaal beleid, maar ook voor onderwijs en institutionele hervormingen is Duitsland voor Prodi het gidsland. Dat is de voornaamste conclusie die we kunnen trekken uit een reeks essays die Prodi in de afgelopen jaren als econoom en aspirant-politicus heeft geschreven en die onlangs in drie handzame boekjes zijn gebundeld.

In *Il capitalismo ben temperato* onderscheidt Prodi twee hoofdvormen in het moderne kapitalisme. Met name in de Verenigde Staten zijn de oude familiebedrijven uitgegroeid tot concerns waarin 'abstracte financiële lichamen' de voornaamste aandeelhouders zijn. Zij zijn slechts uit op zo hoog mogelijke dividenden en zo weinig mogelijk kosten. Bureaucratisering en verspilling worden in zulke bedrijven vermeden, maar zij hechten daarbij volgens Prodi te weinig aandacht aan sociale factoren, onderzoek en ontwikkeling en worden constant bedreigd met vijandige overnames. In het Duitse model daarentegen zijn de ondernemingen in het bezit van 'een verstrengeling van aandeelhouders als verzekeringsmaatschappijen, banken, stichtingen en fondsen van werknemers of vakbonden. (...) De wensen van de aandeelhouders worden daarom in evenwicht gebracht met die van andere krachten binnen het bedrijf, zoals de managers en vertegenwoordigers van de werknemers. Daarnaast bestaat er een relatie, niet van onderwerping maar van dialoog, met de gemeenschap buiten het bedrijf, namelijk het landsbestuur, de regionale machten en andere uitdrukkingen van de maatschappij'.

Het bedrijf wordt daarmee in zekere zin open-

baar, wapent zich tegen vijandige overnames, kan meer geld aan research besteden en draagt bij aan een rechtvaardiger inkomensverdeling, aldus Prodi, die – redenerend vanuit het harmoniemodel van de

linkse christen-democraat – dit Duitse model ook graag in zijn eigen land geïntroduceerd zou zien. In Italië is immers geen van beide moderne vormen van kapitalisme tot ontwikkeling gekomen en overleeft in plaats daarvan een archaische vorm, waarin 'de grote en weinige families van altijd de dienst blijven uitmaken'. Het patriarchale 'familiekapitalisme' van de Agnelli's, De Benedetti's en Berlusconi's, biedt de Italiaanse industrie – zo schreef Prodi in 1991 – 'een zwakke eigendomsstructuur, waardoor het niet in staat is de internationale concurrentie aan te gaan'. In Italië zelf kon het systeem voortbestaan dankzij de steun van een politieke klasse, die zich daarvoor ook ruimschoots schadeloos liet stellen, zoals in de afgelopen jaren afdoende is aangetoond. 'De leegte die het gevolg is van die zwakte, en van het ontbreken van regels en een traditie van management, wordt opgevuld door de willekeur van de politieke macht. Daarmee verkeren wij in feite buiten het legitieme kapitalisme, aangezien de regels van de vrije concurrentie naar believen worden veranderd al naar gelang de wensen van de nieuwe Vorsten'.

Democratisch kapitalisme

Tegenover Italië's industrieel-politieke oligarchie, die een geheel eigen, op steekpenningen en vriendschapspolitiek gebaseerde vorm van geleide economie heeft ontwikkeld, stelt Prodi al in 1991 het ideaal van het *democratisch kapitalisme*. De 'uitbreiding van de smalle basis van het Italiaanse kapitalisme' blijft een constante in zijn publicaties, en wordt verder uitgewerkt in *Il tempo delle scelte* (De tijd van kiezen) en het 'Manifest voor de verandering' *Governare l'Italia* waarop dit jaar het verkiezingsprogramma

van de Olijfbom was gebaseerd. Het voornaamste instrument daarvoor ziet hij in de privatisering, die hij uitdrukkelijk niet in de eerste plaats beschouwt als een middel tot het gezond maken van de kreupel staatshuishouding. Terecht overigens, want ook volgens de meest optimistische schattingen kan met de verkoop van overheidsbedrijven en -bezit minder dan een tiende van de Italiaanse staatsschuld van 2500 miljard gulden (125 procent van het Bruto Nationaal Produkt) worden gedelgd. Neen, schrijft Prodi, de overheid dient zich vooral terug te trekken uit industrie en bankwezen teneinde een 'breed aandeelhouderschap en het ontstaan van nieuwe hoofdrolspelers' in de Italiaanse economie te bevorderen.

Het doel waarnaar Prodi streeft is de opbouw van een voor Italië totaal nieuwe staat, 'die geen koekjes fabriceert, maar optreedt als scheidsrechter, en niet gevormd wordt door 100.000 bureaucraten maar door 200 regelaars', citeert zijn biograaf Riccardo Franco Levi. De staat moet zich beperken tot het opstellen van duidelijke regels inzake de bezitsverhoudingen en heeft daarmee in Italië zijn handen al vol, omdat op essentiële punten nooit iets is geregeld, schrijft Prodi zelf in zijn programmatisch manifest. Met een duidelijke verwijzing naar Berlusconi noemt hij daarbij in de eerste plaats de regels voor concurrentie en beheer van de massamedia. De in 1991 voor Berlusconi op maat gemaakte anti-trustwet, die diens bijna-monopolie en zijn dubbelfunctie van politicus en informatie-magnaat niet in het minst in de weg heeft gestaan, zal daarom door de regering-Prodi ongetwijfeld snel op de helling worden gezet. (Als Berlusconi zelf de verkiezingen had gewonnen, zou dat er uiteraard nooit van zijn gekomen, maar nu Prodi regeert, heeft hij snel eieren voor zijn geld gekozen. Zodoende is een meerderheid van zijn tv- en reclame-imperium inmiddels via de Beurs en door rechtstreekse verkoop in handen van derden gekomen, waardoor Berlusconi zelf formeel niet meer het heft in handen heeft.)

Keynes in Napels

'Onze bestuurders zijn volstrekt niet bereid om ook maar iets van het staatseigendom uit handen te geven', constateerde Prodi in 1992, toen hij al enige onaangename ervaringen had opgedaan met beroeps politici. De katholieke economieprofessor uit Bologna, die zijn carrière was begonnen als manager bij de autofabriek *Maserati* en visiting pro-

fessor in Harvard, werd als exponent van de linker-vleugel van de christendemocratische partij in 1978 minister van Industrie in het vierde kabinet van Giulio Andreotti. Maar toen bleek dat de onkreukbare Prodi niet paste in het cliëntelair-corrupte model van de toenmalige Italiaanse politiek, werd hij na weinige maanden bij een herverdeling van de portefeuilles de laan uitgestuurd. Prodi keerde terug naar de universiteit, richtte het economisch onderzoeksinstituut *Nomisma* op en werkte daarnaast voor uitgeverij *Il Mulino*, een centrum-linkse denktank waaruit zijn voornaamste medewerkers afkomstig zijn.

In 1982 werd hij op aandrang van de christendemocratische leider *Ciriaco De Mita* (iets wat later vaak tegen hem is gebruikt) benoemd tot president-directeur van de staatsholding *IRI*. Het uit de fascistische periode stammende *Istituto per la Ricostruzione Industriale*, dat tegenwoordig een jaarmzet van ruim 80 miljard gulden heeft, omvat onder meer de staatstelevisie *RAI*, de luchtvaartmaatschappij *Alitalia*, bouwbedrijven, banken, kranten, staalindustrieën en autostrade. In zeven jaar slaagde Prodi erin om de legendarische verspilling en corruptie bij de *IRI* te beteugelen en een verlies van zeven miljard per jaar om te buigen in een miljard winst. Ook toen al was hij voorstander van grootscheepse privatisering van de industriële activiteiten van de *IRI*. Het lukte hem om de noodlijdende autofabriek *Alfa Romeo* aan *Fiat* te verkopen, na een overigens niet helemaal duidelijke procedure waardoor zijn politieke tegenstanders hem sedertdien als 'Fiat-lakei' bestempelen. Maar de door hem ingezette privatisering van de voedingsindustrieën van de *IRI* mislukte door verzet van de toenmalige premier *Bettino Craxi* en zijn luitenanten, die geen afstand wisten te doen van een zo belangrijke bron van fondsen en functies.

In 1989 stapte Prodi op, na een conflict met de later wegens corruptie gearresteerde minister van Schatkist *Paolo Cirino Pomicino*, de uitvinder van een Napolitaanse variant op *Keynes*: strooien met gunsten om stemmen te kopen en dit te financieren met steeds hogere begrotingstekorten. Na zijn terugkeer naar de universiteit werd Prodi in 1993 door premier *Carlo Azeglio Ciampi* gevraagd om de *IRI* andermaal uit een crisis te leiden, die was veroorzaakt door de arrestatie van president-directeur *Franco Nobili* wegens corruptie en illegale financiering van politieke partijen. Op zijn beurt werd *Ciampi*, oud-gouverneur van de centrale

bank, weer door Prodi aangezocht als minister van Begroting, de financiële sleutelportefeuille in het Italiaans kabinet. De privatisering van staatsbedrijven was in 1992-93 al in gang gezet door Ciampi, eveneens een theoreticus van het 'democratisch kapitalisme', en zijn voorganger Giuliano Amato, maar Prodi kreeg daarop nauwelijks tijd om die lijn voort te zetten.

Toen in maart 1994 Berlusconi de verkiezingen won, trok Prodi zich terug, wel wetend dat hij met de *mediamogol* niet zou kunnen samenwerken. Inderdaad is in de zeven maanden van de regering-Berlusconi (mei-december 1994) het privatiseringsproces vrijwel tot stilstand gekomen, zodat in 1995 geen enkel staatsbedrijf op de markt is gekomen. Integendeel, de zakenman-politicus zette juist alles in het werk om ook justitie en informatie onder regeringscontrole te krijgen, om redenen die vooral te maken hadden met de gerechtelijke onderzoeken tegen hem zelf. Daarnaast ondernam zijn partner Gianfranco Fini, die immers voortkomt uit een rechtse, om niet te zeggen fascistische, traditie van sterke staat en geleide economie, een (mislukte) poging om een einde te maken aan de Banca d'Italia als onafhankelijke instelling.

Een 'lichte staat'

Prodi wil radicaal breken met de dirigistische traditie die Italië tot nu toe van de rest van Europa gescheiden houdt. In *Governare l'Italia* neemt hij daarom stelling voor 'het lichter maken van de staat als eigenaar en het verminderen van het rechtstreeks overheidsingrijpen in de economie. (...) De 'lichte staat' is immers het basisbeginsel van elk modern economisch beleid en in overeenstemming met dat van de andere Europese landen'. Verkoop van staatsindustrieën en -banken, privatisering van nutsbedrijven en de 'invoering van marktelementen in de gezondheidszorg' vormen daarom stevige pijlers onder zijn economisch en sociaal beleid, dat zich voor de rest vooral spiegelt aan de programma's van de Noordepoepe sociaal-democratie. Met enige curiositeiten: zo bepleit Prodi een sociale dienstverlening van meisjes als tegenhanger van de dienstplicht voor jongens en wordt volgens hem 'een aanzienlijke verlenging van de werkzame periode' onvermijdelijk, omdat de huidige pensioenen niet meer op te brengen zijn. Daarbij moet wel worden aangetekend, dat de pensioengerechtigde leeftijd in de meeste bedrijfstakken in Italië - 60 jaar voor mannen en 55 voor vrouwen - beduidend

lager ligt dan in de rest van Europa en dat de regering van Prodi's voorganger Lamberto Dini al een geleidelijke verhoging tot respectievelijk 60 en 65 jaar heeft geprogrammeerd.

Of de aandelenverkoop van voormalige staatsbedrijven inderdaad zal bijdragen tot het ontstaan van een democratisch kapitalisme is trouwens nog maar de vraag. De tot nu toe opgedane ervaringen gaan immers niet in de door Prodi gewenste richting. De afgestoten voedingsindustrieën zijn overgenomen door buitenlandse multinationals, waaronder *Unilever* dat het olijfoliemark *Bertolli* kocht. En in de twee voornaamste geprivatiseerde banken, *Credito Italiano* en *Banca Commerciale Italiana*, heeft een syndicaat van dezelfde grote families wier macht Prodi wilde beteugelen, het nu voor het zeggen. Om hun monopolie te doorbreken vraagt Prodi zodoende, in *Il tempo delle scelte*, om een meer actieve opstelling van de Italiaanse banken, die zich sinds de grote crisis van de jaren dertig angstvallig buiten elke actieve deelname aan het bedrijfsleven hebben gehouden. Onder verwijzing naar de situatie in Duitsland roept Prodi de Italiaanse banken op om zich niet langer te beperken tot het verstrekken van leningen, maar tevens op te treden als belegger en aandeelhouder.

Nog explicieter haalt hij het Duitse voorbeeld aan in de paragrafen over onderwijs en onderzoek, die in alle drie bundels een kernthema vormen. 'Wat zijn de kenmerken van het Duitse schoolstelsel?', vraagt Prodi zich af in een ietwat idealiserende beschrijving uit 1992, waarin hij ook de feilen van het Italiaanse systeem blootlegt. 'In de eerste plaats het aantal jaren: in Duitsland geldt een leerplicht tot achttien jaar, terwijl die bij ons op veertien is blijven staan. (Inmiddels is zij door de regering-Dini tot zestien jaar verhoogd. АН) Bovendien is er na de middelbare school niet alleen de universiteit maar een veelheid van richtingen die beantwoorden aan de verschillende wensen van de scholieren, aan hun verschillende talenten en aan de eisen van het bedrijfsleven. Het probleem van vraag en aanbod van onderwijs wordt daardoor in breder verband benaderd en opgelost. Duitsland telt niet alleen technische scholen die rechtstreeks aansluiten op de verlangens van de industrie, maar ook allerlei scholen waar een vak wordt geleerd. Bovendien wordt hun daardoor een van de belangrijkste dingen bijgebracht waaraan een maatschappij behoefte heeft: de trots op het eigen beroep.'

Ook in het debat over de ordening van de staat,

actueel geworden door de separatistische uitdaging van de Lega Nord, laat Prodi zich inspireren door het Duitse voorbeeld. Bij de keuze tussen het Franse centralisme en de betrekkelijke autonomie van de Duitse *Länder* kiest hij onomwonden voor het tweede alternatief. 'Onze geografie, onze geschiedenis, onze jonge staat en de sterke regionale gerichtheid spreken ten gunste van een federale structuur naar Duits model waarin (vergelijkbaar met wat in Duitsland gebeurt) een deel van de hulpbronnen wordt overgeheveld van de rijkere naar de armere gewesten', schrijft hij in *Governare l'Italia*. 'Het Duitse model kan voorts worden geïmiteerd' waar het gaat om de decentralisatie van overheidsdiensten en de steun aan economisch achtergebleven gebieden, waarbij het Italiaanse Zuiden de plaats van het Duitse Oosten inneemt.

Prodi vermeldt niet, of hij daarbij ook het Duitse kanselierschap in Italië zou willen introduceren, zoals het voorstel luidt van de *Partito Popolare Italiano* (Italiaanse Volkspartij), de progressief-katholieke telg van de ter ziele gegane *Democrazia Cristiana*. Vooral nog is een uitspraak van hem daarover ook niet nodig. De constitutionele debatten over de invoering van een (al dan niet) rechtstreeks gekozen president dan wel premier, met meer of met minder uitvoerende macht, en in één of in twee stemrondes duren immers al jaren. En hoewel daarbij keer op keer het wiel weer wordt uitgevonden, is de kans dat er op korte termijn een presidentieel alternatief voor het huidige parlementaire stelsel wordt gevonden, vrijwel nihil.

Verenigd links

Vóór de verkiezingen van dit voorjaar kreeg Prodi het premierschap al twee keer bijna in de schoot geworpen. In april 1993, na de val van het kabinet-Amato, en in december 1994, nadat Lega-leider Umberto Bossi zijn voormalige bondgenoot Berlusconi ten val had gebracht, vroeg president Oscar Luigi Scalfaro hem of hij bereid was om een regering te leiden. Beide keren antwoordde Prodi instemmend, maar in 1993 ging het niet door omdat de toenmalige leider van de linkse democraten, Achille Occhetto, bezwaren had tegen de linkse christen-democraat Prodi. En de tweede keer gaf Berlusconi er de voorkeur aan om te worden opgevolgd door zijn minister van financiën Dini. De 'technicus' Prodi, die zich had geprofileerd in Mario Segni's referendumbeweging – voor hervorming van het kiesstelsel in majoritaire zin –, was

duis geen onbekende in de Italiaanse politiek, toen PPI-voorzitter Giovanni Bianchi en Occhetto's opvolger Massimo D'Alema, hem in februari 1995 verzochten om als kandidaat-premier de centrum-linkse coalitie aan te voeren. Onder het nieuwe symbool van de Olijfboom (Ulivo), 'een krachtige, onversaagbare boom die stevig in zijn grond is geworteld', aldus Prodi, ging hij de strijd aan tegen Berlusconi en zijn rechtse Verbond van de Vrijheden.

Met name D'Alema, die door zijn tegenstanders daarom werd uitgemaakt voor 'poppenspeler' van links, hoopte met de kandidatuur van Prodi de twee fouten te vermijden die Occhetto in 1994 had gemaakt. Toen won Berlusconi onder meer, omdat links geen duidelijke tegenkandidaat had gesteld, en omdat de progressieven en het katholieke centrum gescheiden de verkiezingen ingingen, hetgeen zeker bij een districtenstelsel een tactische blunder van de eerste orde mag heten. In 1996 was Prodi daarentegen al een jaar lang de kandidaat-premier van een verenigd centrum-links, die door zijn eigen politieke achtergrond in staat werd geacht om de broodnodige stemmen uit het centrum te trekken. De berekeningen bleken juist: op 21 april behaalde de Olijfboom, in een stembusakkoord verenigd met de gestaalde kaders van Fausto Bertinotti's Communistische Herstichting (altijd nog goed voor zo'n 8 procent), een klinkende overwinning. Niet omdat Italië plotseling links was geworden – de verhouding rechts-links lag ook ditmaal op circa 55-45 –, maar omdat nu rechts verdeeld de verkiezingen inging. In Noord-Italië profiteerde de Olijfboom van de strijd tussen Lega en Verbond en in het Zuiden snoepte de Driekleurige Vlam, een ouderwets fascistische splinter, in veel districten net voldoende stemmen af van rechts om centrum-links aan de overwinning te helepen.

Maar de zege was ook te danken aan Prodi zelf, wiens gebrek aan charisma en onbekendheid bij het grote publiek aanvankelijk ook zijn eigen achterban deed twifelen. Bovendien beschikte Prodi niet over de tv-zenders en kranten die in 1994 een essentiële bijdrage leverden aan de overwinning van Berlusconi. Maar in 1996 bleek de door dit multimediale Stalin-orgel afgevuurde propaganda heel wat minder effectief. In de eerste plaats omdat de zorgvuldig geschapen Berlusconi-mythe in de politieke praktijk gevoelige deuken had opgelopen en verder omdat zijn tegenstanders inmiddels ook hadden geleerd, de media te bespelen. De eigenschap-

pen van Prodi, die zijn politieke zwakte leken, werden juist benadrukt en bleken zijn kracht. Tegenover de exuberante, breed grijnende demagogie van rechts straalde hij een bedachtzaam, serieus en vertrouwenwekkend imago uit. Geheel in lijn daarmee kreeg hij het epitheton *Il Professore* aangemeten, naar analogie van *l'Avvocato* Gianni Agnelli, *l'Ingegnere* Carlo De Benedetti en *Il Cavaliere* Silvio Berlusconi.

Tegenover Berlusconi, die in 1994 een miljoen nieuwe arbeidsplaatsen in het vooruitzicht had gesteld en het ditmaal probeerde met belastingverlaging voor iedereen, onthield Prodi zich uitdrukkelijk van elke spectaculaire belofte en liet hij het bij de toezegging van een eerlijk, efficiënt en sociaal beleid, alsmede een reeks onvermijdelijke bezuinigingen. De Italianen begrepen het en gunden hem

op 21 april hun vertrouwen. Als de coalitie haar interne meningsverschillen weet te beteugelen en als de communisten, van wier gedoogsteun hij afhankelijk is en die veel van zijn programma maar moeilijk kunnen verkroppen, niet echt dwars gaan liggen, kan hij dus ernst maken met zijn lang gekoesterde plan om Italië te transformeren in een tweede Duitsland.

Literatuur

- Romano Prodi, *Il capitalismo ben temperato*, Il Mulino, Bologna 1995, ISBN 88-15-05075-2.
 Romano Prodi, *Il tempo delle scelte*, Il Sole 24 Ore Pirola, Milaan 1995, ISBN 88-7187-550-8.
 Romano Prodi, *Governare l'Italia. Manifesto per il cambiamento*, Donzelli, Rome 1995, ISBN 88-7989-153-7.
 Riccardo Franco Levi, *Il Professore. Romano Prodi: dall'IRI all'Ulivo, un progetto per l'Italia*, Arnoldo Mondadori, Milaan 1996, ISBN 88-04-40977-0.